

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОЛШЕР Світлана Іванівна

УДК 94(477.4)(=162.1) ”18/19” (043.3)

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ПОЛЬСЬКОЇ МЕНШИНИ
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ 90-х рр. XIX – НА ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ**

07.00.01 – історія України

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Кам'янець-Подільський – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор
Баженов Лев Васильович,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
професор кафедри всесвітньої історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Ярмошик Іван Іванович,
Житомирський державний університет імені Івана
Франка, завідувач кафедри спеціальних історичних
дисциплін та правознавства;

кандидат історичних наук
Рекрут Валерій Пилипович,
Вінницька філія центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України, заступник
директора.

Захист відбудеться 30 червня 2016 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 71.053.01 у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (32300, м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14, ауд. 23).

Із дисертацією можна ознайомитися у читальному залі історичного факультету наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (32300, м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14).

Автореферат розіслано 27 травня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

І. А. Опря

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. З виникненням у Європі нової геополітичної ситуації, пов'язаної із розширенням Європейського Союзу (ЄС), реалізація прагнення України вступити до його складу, спричинили в ній нинішню суспільно-політичну кризу, військовий конфлікт в її східних областях. В цих подіях проявилися певні прорахунки етнонаціональної політики у незалежній державі. Тому формування і становлення нових засад у ставленні до національних меншин, у тому числі польської, як невід'ємної складової українського народу, забезпечення всім демократичного, рівноправного і комфортного життя в країні, є неодмінною умовою для стабільного миру, подолання економічної та політичної кризи, збереження єдиної України.

Польська меншина в нинішніх політичних подіях в Україні виявила себе як поборник єдиної держави, однак недостатньо вивченим в історичній науці досі залишається життя польської громади Правобережної України у 90-ті рр. XIX – на початку XX ст. у плані її протистояння імперській політиці деполонізації та русифікації, трансформації суспільно-економічної та громадсько-політичної діяльності, ставлення до революційних подій того часу. Дослідити ці проблеми важливо за умови врахування досвіду, як позитивного, так і негативного, що важливо для більш повного розуміння розвитку українсько-польських відносин.

Актуальність теми зумовлена й тим, що її розробка сприяє введенню до наукового обігу значної кількості неопублікованих матеріалів, які висвітлюють становище польської меншини Правобережної України її участь у соціально-економічному та громадсько-політичному житті в регіоні.

Зв'язок роботи з науковими програмами і темами. Дисертаційне дослідження виконується в контексті теми, що розробляється на кафедрі історії України та всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, «Проблеми історії суспільних змін і трансформації України від найдавніших часів до сьогодення (державний реєстраційний номер «011U004634»).

Мета дослідження полягає в комплексному дослідженні соціально-економічного розвитку та громадсько-політичного життя польської національної меншини Правобережної України у контексті процесів, що відбувалися в країні у 90-ті рр. XIX – на початку XX ст.

Для досягнення мети визначені **дослідницькі завдання**:

- з'ясувати стан вивчення теми та репрезентативність джерельної бази дослідження;

- визначити основні етапи економічного, громадського і політичного життя польської меншини у 90-ті рр. XIX – на початку XX ст.;

- охарактеризувати демографічну ситуацію та соціально-економічне становище польської меншини в умовах репресивної політики щодо неї російської імперської влади;

- дослідити участь поляків у дозволених владою сільськогосподарських, кооперативних, наукових і культурних інституціях, як засобу утвердження та збереження впливу меншини в суспільному та економічному житті Правобережної України;

- відтворити процес формування і діяльність у 1890-1904 рр. польських нелегальних громадсько-політичних рухів (польських організацій, товариств, земляцтв) та визначити їх ідейні засади;

- розглянути участь поляків у революційних подіях 1905-1907 рр. в Україні;

- дослідити роль і значення революційного руху в громадсько-політичному житті польської меншини Правобережжя;

- визначити основні соціально-економічні і політичні здобутки польської меншини в революції 1905-1907 рр.

- проаналізувати місце і роль польської періодики 1905-1914 рр., що видавалася в Правобережній Україні, в суспільно-політичному житті регіону;

- з'ясувати становище польської меншини Правобережжя України в умовах повернення самодержавства до політики деполонізації в 1907-1914 рр. та її вплив на схилення її суспільно-політичного життя на консервативні позиції.

Об'єктом дослідження є польська національна меншина Правобережної України 90-х рр. XIX - початку XX ст.

Предметом дослідження є суспільно-економічне становище польського населення, діяльність громадсько-політичних рухів і партій, польської політичної конспірації та їх вплив на розвиток і характер українсько-польських відносин.

Хронологічні межі окреслені 90-ми роками XIX – початком XX ст., коли настає новий етап розвитку ринкових відносин, наростає революційна ситуація в Російській імперії та її регіонах, активізується громадсько-політичне життя національних меншин в Україні, у тому числі польської. Вибір нижньої межі, що датується 1890 роком, обумовлений початком третього етапу українського національно-культурного відродження. Верхня межа означена початком Першої світової війни у серпні 1914 р., що докорінно змінило становище українського народу та в його складі всіх національних меншин. Для історичного порівняння також у роботі проводяться екскурси у попередні періоди XIX ст. та в наступні періоди XX ст.

Територіальні межі дослідження охоплюють історико-географічний регіон України – Правобережжя, а саме Київську, Волинську і Подільську губернії за адміністративно-територіальним поділом Російської імперії, який офіційно іменувався Південно-Західним краєм або Київським генерал-губернаторством (1831-1917 рр.). В її межах зосереджувалася основна частина польського населення підросійської України.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складають принципи історизму, об'єктивності, системності, багатофакторності, які забезпечували урахування різних чинників, що впливали на громадсько-політичне життя польської меншини Правобережної України 90-х рр. XIX – початку XX ст. Реалізація цих принципів стала можлива завдяки використанню загальнонаукових **методів** аналізу, синтезу, узагальнення, системного підходу і низки спеціальних історичних методів: соціокультурного, сциентистського, історіографічного аналізу, проблемно-хронологічного, ідеографічного, історико-порівняльного, статистичного аналізу.

Наукова новизна отриманих результатів роботи визначається вибором теми, розробкою актуальної проблеми, дисертація є першим комплексним

науковим дослідженням громадсько-політичної діяльності польської меншини Правобережної України означеного періоду.

Вперше:

- віднайдено і введено до наукового обігу значний масив неопублікованих джерел, на основі яких відтворено цілісну картину громадсько-політичного життя польської меншини Правобережжя;

- встановлено, що в досліджуваній період продовжувала діяти етнополітика російського самодержавства, спрямована на деполонізацію й обмеження суспільно-економічного і громадсько-політичного життя польської меншини в Правобережній Україні, що негативно позначилося в її середовищі на демографічній ситуації;

- визначено три періоди формування і діяльності польської громади та її інституцій на Правобережжі України, які принципово різнилися між собою;

- досліджено участь поляків у політичних партіях, товариствах, організаціях, об'єднаннях і земляцтвах, що діяли у Правобережжі в 90-ті рр. XIX – на початку XX ст., їх місце і роль у громадсько-політичному житті регіону;

- розкрито участь представників польської меншини в подіях революції 1905-1907 рр. у Правобережній Україні та їх ідейно-політичне розмежування;

Уточнено:

- розвиток громадсько-політичного життя польської меншини, визначивши перший період 1890-1904 рр. як час консолідації цієї громади в протистоянні російському самодержавству, участі її представників у становленні соціалістичного і національно-патріотичного рухів; другий – участь поляків у революційних подіях 1905-1907 рр.; третій – 1907-1914 рр. – продовження політики деполонізації й посилення національно-патріотичних настроїв.

- кількісний і соціальний склад, програмові засади польських громадських і політичних партій та організацій, що діяли на Правобережжі в означений період;

- наукові судження про місце і роль польської періодики в громадсько-політичному житті Правобережної України упродовж 1905-1914 рр.

Отримали подальший розвиток:

- положення щодо суті, характеру, основних напрямів, видів і форм діяльності громадських рухів, політичних партій та їх інституцій, засновниками яких виступала польська меншина регіону;

- проблема впливу громадсько-політичної діяльності польської меншини на розвиток українсько-польських стосунків.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вона може бути використана:

- у процесі викладання лекційних курсів та підготовки практичних занять з історії України;

- при розробці відповідних спецкурсів, написанні посібників з історії національних меншин в Україні;

- при підготовці рефератів, курсових, дипломних і дисертаційних робіт та інших наукових досліджень;

- для вивчення та використання досвіду формування українсько-польських відносин за матеріалами Правобережної України кінця XIX - початку XX ст. для потреб розвитку сучасної етнонаціональної політики в Україні.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійних наукових досліджень. Усі результати роботи та положення, що виносяться на захист складають наукову новизну.

Апробація отриманих результатів дослідження. Окрім обговорення розділів дисертації на засіданнях кафедр всесвітньої історії та історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка впродовж терміну виконання, здійснено оприлюднення основних результатів дослідження під час роботи III-ї міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку» (Бар, Вінн. обл., 26. 09. 2014) та всеукраїнських науково-практичних конференцій: XXVI-ої «Вінниччина: минуле і сьогодення: краєзнавчі дослідження» (Вінниця, 9-10.10. 2014), «Духовні витоки Поділля: митці в історії краю» (Хмельницький, 13. 03. 2014), «Духовні витоки Поділля: науковці в історії краю» (Хмельницький, 23. 04. 2015), «XIV Подільська наукова історико-краєзнавча конференція» (Кам'янець-Подільський, 14.11.2014), «Меджибіж в історико-культурній спадщині України: Поділля та Південно-Східна Волинь у 60-ті роки XIX – 40-ві роки XX століть» (Меджибіж, 13-14.06.2014), «Меджибіж в історико-культурній спадщині України: архітектурна спадщина оборонних споруд Правобережної України від найдавніших часів до сьогодення» (Меджибіж, 19.06. 2015), всеукраїнського наукового симпозіуму «Проблеми туристичної галузі України: здобутки, стан, перспективи» (Кам'янець-Подільський, 3-4. 04. 2014).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображені у 8 наукових публікаціях, 5 з яких опубліковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України, в тому числі одна публікація у виданні, уведеному до міжнародної наукометричної бази.

Обсяг і структура дисертації зумовлена метою та поставленими дослідницькими завданнями. Дисертація побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається із вступу, чотирьох розділів, поділених на 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (всього 811 найменувань). Обсяг дисертації 275 сторінок, з яких основного змісту – 193 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, яка полягає у розумінні того, що упродовж багатьох століть поляки відігравали важливу роль в українському соціумі, не один раз подавали приклади порозуміння і взаємного зближення українського та польського народів, налагодженню міждержавного партнерства. Надбання в культурно-освітній сфері є віддзеркаленням умов життя нації загалом. Крім того, сьогодні становище етнічних поляків в Україні перебуває у полі зору як вітчизняних, так і польських дослідників.

В рукописі дисертації чітко сформульовано мету і завдання. Об'єктом дослідження є польська національна меншина Правобережної України 90-х рр. XIX – початку XX ст. Чітко окреслено хронологічні та географічні межі дисертації, обґрунтовано її наукову новизну, підкреслено практичну значущість одержаних результатів та форми їх апробації.

У першому розділі **“Історіографія, джерельна база, теоретико-методологічні засади дослідження”** з'ясовано, що, наявна наукова література, комплекс архівних джерел та опублікованих документів, періодика мають значний інформаційний потенціал, цілком достатній для розв'язання поставлених завдань і досягнення сформульованої в дослідженні мети, схарактеризовано використані в дисертації теоретико-методологічні аспекти.

У підрозділі 1.1. *„Історіографія проблеми”* доведено, що наукове вивчення історії розвитку польського населення Правобережної України означеного періоду, його місця в житті регіону та стану українсько-польських стосунків започаткувалося ще наприкінці XIX ст., а тому історіографію досліджуваної проблеми варто умовно поділити на такі етапи:

1) остання чверть XIX – початок XX ст. – час перших спроб в історичному, теоретичному та політичному плані розглянути процеси, що відбувалися в середовищі польського населення Правобережжя в складних соціально-економічних, політичних процесах, які припали на цей період в Україні у складі Російської імперії;

2) 1920–30-ті роки – етап перших наукових узагальнень життя і громадсько-політичної діяльності поляків Правобережжя України досліджуваного періоду в контексті ідеологічного тиску радянського режиму та альтернативними підходами вчених і учасників подій у зарубіжжі;

3) друга половина 1940-х – 80-ті роки – публікація низки наукових праць та дисертацій в СРСР, УРСР, Польщі й інших країнах з означеної проблеми, присвячених дослідженням російсько-польських революційних зв'язків XIX – початку XX ст.;

4) 1991 – 2015 роки – час об'єктивних можливостей для виправлення фальсифікацій у викладі історії польської національної меншини в Україні на різних етапах її розвитку, створення фундаментальних наукових праць під впливом демократичних перетворень та національно-культурного відродження незалежної України, зняття болючих проблем минулого українсько-польських стосунків й утвердження добросусідського діалогу і дружніх зв'язків між народами України та Польщі.

Для першого етапу характерно вихід на авангардні позиції молоді української історичної науки, яка змушена була захищати національні інтереси у польському питанні й водночас закладати методологічні та концептуальні засади в дослідженнях різних етапів життя польської меншини в Україні, критично ставитися до соціально-економічних, політичних і культурних процесів, що відбувалися в її середовищі, прагнути налагодити українсько-польський діалог. Зокрема, П. Куліш, М. Грушевський, О. Єфименко, М. Драгоманов, В. Липинський, попри гостру критику, обґрунтували історичні етапи формування в регіонах України польської меншини, її роль у соціально-

економічному, політичному і культурно-духовному житті країни, її конфлікти з українським населенням та спроби взяти участь у житті українського народу згідно викликів на порозі ХХ століття в налагодженні українсько-польських відносин.

У 1920-30-ті рр. у зв'язку з напруженістю політичних відносин СРСР з незалежною Польщею радянська історична наука мало цікавилася проблемами дослідження історії польської меншини в Україні, в тому числі періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст. Проте процес облаштування на її території в цей час культурно-національних автономій, у тому числі польської, викликали доцільність у статистичному та науковому обґрунтуванні демографічного складу місцевих етносів, у створенні історичних довідок про них і праць для потреб радянського режиму. Зокрема, така характеристика польської людності на Правобережній Україні подана у виданнях А. Буценка, А. Глинського, А. Хоменка, Н. Черлунчакевича, у науково-статистичних збірниках «Етнографічна мапа Української Соціалістичної Радянської республіки» (1925), «Національні меншості на Україні» (1925) та ін. Різняться статистичними показниками та аналізом стану польської меншини в радянській Україні і поданням їх альтернативного історичного екскурсу праці вітчизняних учених, що перебували тоді в еміграції, географа С. Рудницького «Огляд національної території України» (1923) та історика В. Кубійовича – упорядника, автора і редактора «Атласу України й суміжних країв» (1937). Важливість використання в дисертаційному дослідженні публікацій та видань названих авторів полягає в порівняльному зрізі демографічного стану польської людності Правобережжя України кінця ХІХ з 20 – 30-ми роками ХХ ст.

Третій етап (друга половина 1940-х – 80-ті рр.) позначений налагодженням радянсько-польських міждержавних відносин після Другої світової війни, заснуванням у Москві Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР та подібних інституцій в союзних республіках, що призвело до розширення досліджень, зокрема польської меншини в Україні, різкого збільшення кадрів істориків-полоністів, появи низки потужних наукових видань з цієї проблематики. До них варто віднести тритомник «История Польши» (1954-1958), двотомник «СССР и Польша: Интернациональные связи – история и современность», том «Очерки революционных связей России и Польши. 1815-1917» за редакцією В. Дьякова, монографії С. Фалькович «Пролетариат России и Польши в совместной революционной борьбе (1907-1912)», Н. Пухлова «Из истории польской социал-демократической партии. 1893-1904» й інші, видані переважно Інститутом слов'янознавства і балканістики. В цих та інших працях радянських науковців повністю утверджена марксистська схема розгляду історичних процесів, принцип класового підходу до оцінки явищ і подій, вибірковості у доборі фактів з орієнтацією тільки на революційні та інтернаціональні зв'язки між народами, які привели до соціалістичної революції та появи країн соцтабору. Водночас все, що не вкладалося в цю схему, відкидалося, заперечувалося, засуджувалося. Такі підходи й оцінки, на жаль, даються взнаки й сьогодні в сучасній етнополітиці пострадянських держав.

Докорінно новий етап у системному науковому дослідженні польсько-українських відносин на прикладі Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. започаткував на межі 1980-90-х років французький історик-славист Даніель Бовуа. Незважаючи на повноту і обсяг дослідження Д. Бовуа польської проблеми, його трилогія («Освіта польська на литовсько-руських землях (1803-1832)», «Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом і українськими масами (1831-1863)» і «Битва за землю в Україні. 1863-1914») спрямована передусім на аграрні відносини в українсько-польських стосунках 1830-х – початку 1890-х рр. і лише фрагментарно стосується початку XX ст., а тому залишила простір для подальшого вивчення життя польської меншини в Україні, в тому числі і в період кінця XIX – початку XX ст.

Розквіт наукових досліджень польської меншини Правобережної України на всіх її історичних етапах перебування припав на четвертий період історіографічного вивчення проблеми у добу відродженої Української держави. Цьому сприяли ліквідація цензури на видання, утвердження неопозитивізму, потреба в ліквідації усталених фальсифікацій та «білих плям» у дослідженнях з даної проблематики. Значною подією цього періоду стала поява 2002 року фундаментального видання Л. Зашкільняка і М. Крикуна «Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів», яке за вагомістю викладеного матеріалу вийшло за межі навчального посібника, належно узагальнило життя польської національної меншини.

Водночас під впливом праць Д. Бовуа з'явилася плеяда українських істориків та краєзнавців, які почали переглядати історію польської меншини в регіонах України, досліджувати ті аспекти, які були упущені історіографією попередніх десятиліть. Зокрема, Н.Г. Щербак і Н.О. Щербак, В. Надольська видали ґрунтовні праці з національної політики царизму в Правобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст., в яких приділили належну увагу польській людності. Б. Гудь, О. Калакура у своїх монографіях глибоко розглянули проблему українсько-польських конфліктів на прикладі Правобережжя та ролі поляків в етнополітичних процесах в українських землях у XIX – першій половині XX ст. О. Буравський, П. Олешко, В. Павлюк, В. Малий висвітлили місце поляків Волині в економічних процесах цього періоду. В. Потоцький і В. Семененко, Н. Черкаська, Є. Чернецький, Б. Бойко, розглядаючи соціальну структуру польської меншини Правобережної України, проаналізували феномен місцевої шляхти, її історичну долю та трагедію на початку XX ст.

Значна кількість праць присвячена дослідженню римо-католицької конфесії у Правобережній Україні другої половини XIX – початку XX ст. Привертають увагу глибиною наукової розробки монографії Ю. Хитровської, О. Буравського, І., Е. Зваричука, С. Жилока та ін.

У 90-ті рр. XX – на початку XXI ст. активізувала дослідження польської меншини в Україні польська історична наука. Позбавившись марксистської ідеології, вона значною мірою перейшла на стезю неопозитивізму й почала відроджувати і посилювати у своїх методологічних засадах концепцію так

званих «східних кресів» колишньої Речі Посполитої, серцевиною яких виступає Правобережжя. Найбільш повно обґрунтували життя польської людності в «східних кресах» аж до ХХ ст. сучасні польські історики Я. Кольбушевський, Р. Дзвонковський, П. Ебергардт, Т. Епштейн та М. Устржицький, Р. Юрковський, М. Коженювський та ін.

Таким чином, незважаючи на чималий науковий доробок вітчизняних і зарубіжних учених у руслі порушеної проблеми, починаючи з останньої чверті ХІХ ст. і до сучасного періоду, не було створено цілісного дослідження, яке розкривало б у комплексі усі сторони й форми громадсько-політичної діяльності польської меншини Правобережної України впродовж 1890–1914 рр.

У підрозділі 1.2. „Характеристика джерел” охарактеризована значна кількість неопублікованих і опублікованих джерел, які зберігаються в архівах і бібліотеках України та Росії й умовно поділяються за змістом на неопубліковані джерела, документальні збірники, мемуари та спогади очевидців і сучасників подій, періодику.

Основу джерельної бази роботи складають архівні матеріали, вагома частина яких вводиться дисертантом до наукового обігу вперше. Це низка документів Центрального державного історичного архіву України; державних архівів Вінницької, Житомирської, Хмельницької областей; матеріали Державного архіву Російської Федерації в Москві.

Значну наукову цінність для нашого дослідження становлять документи фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України). Зокрема, у фонді «Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора» (ф. 442) та «Київського губернського жандармського управління» (ф. 274)» нами опрацьовані сотні справ, які стосуються різних аспектів життя поляків Правобережжя досліджуваного періоду, в тому числі статистичні відомості про їх кількість, демографічні процеси, професійний розподіл, польське землеволодіння та маєтності в регіоні, спірні проблеми в аграрних відносинах, про скасування обов'язкового продажу маєтків поляків, причетних до повстання 1863 р., про зняття 10-ти відсоткового збору з польських власників у губерніях, участь поляків у сільськогосподарському, промисловому виробництві та торгівлі, відомості про римо-католицьке духовенство, костели і монастирі.

Інформаційно-насичений пласт джерел для дослідження теми залучено з Державного архіву Волинської області у м. Луцьку. Документи ф. 3 (Луцька міська управа), ф. 229 (Ковельський міський магістрат), ф. 359 (Володимир-Волинський повітовий суд), ф. 361 (Луцький повітовий суд), ф. 363 (Ковельський повітовий суд) дали змогу розширити відомості про інсти-туційні процеси в польській меншині на Волині кінця ХІХ – початку ХХ ст.

У рамках досліджуваної теми проаналізовано значний масив документів Державного архіву Житомирської області. Тут чимало уваги приділено стану польського землеволодіння, стосункам між шляхтою та селянами, спрямованості етноконфесійної політики російської влади та механізми її практичної реалізації у Правобережній Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (ф. 178).

Разом з тим, з-поміж опрацьованих фондів обласних державних архівних установ України найбільшою інформаційною насиченістю з різних аспектів економічного, соціального, громадсько-політичного, культурного і духовного життя польської меншини відзначаються фонди Державного архіву Хмельницької області. Найбільше таких документів зберігається і опрацьовані у фонді «Канцелярія подільського губернатора (1796-1917)» (ф. 228). Зокрема, у справах цього фонду вивчені матеріали про статистичні відомості щодо чисельності поляків, відомості про польських землевласників, кількісний і національний склад римо-католицьких парафій у повітах, про страйки селян у роки революції 1905-1907 рр. проти польських поміщиків, про діяльність польських благодійних товариств. Чимало справ цього фонду дозволяють дослідити транспортування з-за кордону через митниці Поділля польської революційної літератури в 90-х рр. XIX – на початку XX ст., про дозволи губернської влади на видання в регіоні у 1907-1914 рр. польськомовних газет і журналів («Tygodnik Podolski», «Nasza Wieś» та ін.).

Значно розширюють відомості про різноаспектне життя польської меншини документи фонду «Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду (1881-1919 рр.)» (ф. 281) цього ж архівного закладу. Дисертанткою використано матеріали про слідчі дії щодо зберігання і поширення революційної польської літератури у поляків Поділля, про агітацію і поширення польських листівок, чимало справ про участь місцевих поляків у польських, російських та українських політичних партіях та організаціях, особливо у партіях ППС та РСДРП. Варто зазначити, що більшість зазначених матеріалів фондів Державного архіву Хмельницької області досі мало використовувалися дослідниками.

Найбільш сконцентровано за кількісними і якісними показниками відображають усі аспекти життя польської меншини в Україні документи, які зосереджені у фондах Державного архіву Російської Федерації у Москві (ДАРФ). З-поміж них для виконання дисертаційної теми найбільшу вагу має фонд 102-й «Департамент поліції – особливий відділ Міністерства внутрішніх справ» (1881-1917). Документи цього фонду дали змогу почерпнути інформацію за групами зацікавлення: про діяльність у Правобережній Україні польських політичних партій СДКПІЛ, ППС-фракція революційна, транспортування їхніх видань з-за кордону та поширення листівок, прокламацій та відоzw, про участь поляків краю у страйках, демонстраціях й інших подіях революції 1905-1907 рр., про входження поляків до складу організацій РСДРП, соціалістів-революціонерів та інших опозиційних партій щодо російського самодержавства, про участь польської молоді в студентському русі, у діяльності польських студентських організацій у вищих навчальних закладах Києва «Корпорація», «Філареція», «Полонія» та інші аспекти громадсько-політичного життя польської меншини в досліджуваному регіоні.

Серед інших фондів ДАРФу наукову цінність складають зведені у багатотомні справи біографічні довідки про діячів революційного руху в Російській імперії від 70-х років XIX – до 1914 р., складені для потреб Департаменту поліції та інших служб держави (ф. 533). У цих томах є чимало

стисло викладених автобіографій діячів польської меншини Правобережної України кінця XIX – початку XX ст. і серед них: Ц.А. Гринаковського, Й.А. Двораковського, С.Ф. Завадського, І.А. Загурського, В.П. Закржевського, І.І. Квасницького та ін.

Окрему групу в дослідженні склали опубліковані джерела, використані в дисертації. З-поміж них головну групу джерел у дослідженні становить документально-актовий матеріал «Полного Собрания Законов Российской империи» (зібрання 3-є, 1881-1913). Звід надає змогу детально ознайомитися із законодавством та правовими актами режиму в контексті його внутрішньої етнополітики щодо національних меншин, у тому числі польської, на тлі русифікації України. Доповнює таку інформацію том збірника правових документів, які стосуються національних меншин, «Поляки в Україні», які упорядкував С. Яблонський (Варшава, 2000).

Статистичні та демографічні показники про кількість польського населення у Волинській, Київській і Подільській губерніях на межі XIX-XX ст., його соціальний склад взяті відповідно з томів VIII, XVI, XXII «Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 року». Ці відомості деталізовані в щорічних опублікованих «Оглядах Волинської губернії», «Оглядах Київської губернії», «Оглядах Подільської губернії», складеними губернаторами впродовж 90-х рр. XIX ст. і до 1914 р., а також для порівняння матеріали переписів населення України 1920-х років.

Не зважаючи на свою суб'єктивність, вагомим джерелом з характеристики різноаспектного життя польського населення України досліджуваного періоду є численні мемуари, спогади учасників та очевидців подій. Дисертанткою опрацьовані та використані мемуари М. Дубецького, Г. Маньковського, С. Стемпковського, Ю. Талька-Гринцевича й ін., в яких описані загальні риси становища польської громади в Правобережній Україні впродовж 90-х рр. XIX ст. – до 1914 р., її економічну, громадсько-політичну, культурно-освітню та духовну діяльність.

Не менш цінним джерелом для висвітлення проблеми є тогочасні російські, польські та місцеві періодичні видання. За своєю спрямованістю польську пресу можна поділити на такі основні групи: 1) соціалістичні видання («Robotnik», «Hasła»), 2) суспільно-політичні, економічні, літературні часописи («Dziennik Kijowski», «Głos Kijowski», «Kurier Kijowski» та ін.), мистецько-літературні («Biały Paw», «Roznymi szlaki»), 4) католицькі («Lud Boży», «Słowo Boże», «Głos katolicki» та ін.), 5) місцеві часописи в губерніях: у м. Бердичеві (Biblioteka parafialna), Проскуріві («Tygodnik Podolski») тощо.

Таким чином, названі джерела дозволяють не тільки виконати поставлені мету та завдання, але й забезпечити наукову новизну дослідження, здійснити реконструкцію та узагальнити накопичений позитивний і негативний досвід в організації життя польського населення Правобережної України з 90-х рр. XIX – на початку XX ст. для потреб сучасності.

У підрозділі 1.3. „*Методологія та методи дослідження*” подано характеристику методології та методів, використаних в дисертаційному дослідженні. В теоретико-методологічну основу дослідження було покладено

використання загальнонаукових принципів історизму, об'єктивності, системності і плюралізму. Принцип історизму дозволив, враховуючи уявлення тієї доби, а також існуючі закони та традиції, оцінити причини й обставини розвитку польської меншини регіону, уникнути при розкритті проблеми модернізації, ідеалізації та інших негативних чинників, які порушують цей принцип. Неупередженість у вивченні та аналізі різних аспектів життя поляків на Правобережжі досліджуваного періоду забезпечувалося використанням принципу об'єктивності. Системність як принцип цілісності й багатогранності зв'язків у розкритті об'єкта спрямовувалась автором на ретельне вивчення та оцінку польського населення Правобережної України 90-х рр. XIX – початку XX ст.

Базовим для дисертаційного дослідження стали такі наукові методи історичного пізнання, як: 1) історико-порівняльний, спираючись на який вдалося виявити і проаналізувати спільні й специфічні риси в розвитку та діяльності польської меншини, класифікувати їх за суттєвими ознаками; 2) історико-генетичний дозволив з'ясувати послідовність і закономірності розвитку організаційних форм, що ставили за мету створити мережу взаємопов'язаних осередків на чолі з центральними; 3) історико-системний дозволив розкрити в усіх проявах життя Правобережної України означеного періоду, а також системоутворюючі (системні) ознаки, характерні для компонентів виділеної системи, і здійснити її структурний аналіз.

При застосуванні різноманітного набору принципів та методів, а також сукупності прийомів наукового дослідження згідно з вимогами сучасної методології, авторка дисертаційного дослідження прагнула уникнути суб'єктивізму та упередженості в отриманні наукових результатів.

У другому розділі **“Становище польської меншини Правобережної України на межі XIX–XX ст.”** проблема розглядається крізь призму політики влади, щодо поляків та аналізу соціально-економічного становища польського населення.

У підрозділі 2.1. *„Російська імперська політика деполонізації польської меншини”* з'ясовані основні напрями політики російського царизму щодо поляків. У 90-ті рр. XIX – на початку XX ст. імперська влада продовжувала послідовно і посилено проводити започатковану ще у 1830 – 1860-ті роки репресивну політику стосовно польської меншини Правобережної України, спрямовану на її деполонізацію та зросійщення, заборонивши в регіоні використання польської мови, діяльність польських закладів освіти та культури, можливість мати власні видання періодики та літератури і ввозити їх з-за кордону, засновувати громадські і політичні товариства, організації та партії, займати відповідальні державні посади та ін. Тільки події революції 1905-1907 рр. і активна участь в ній поляків дозволили домогтися часткового зняття цих обмежень, які царизм поступово знову повертав напередодні Першої світової війни.

У підрозділі 2.2. *„Соціально-економічна характеристика польського населення Правобережжя України”* вивчено соціально-економічне становище представників польської меншини регіону. Доведено, що головна мета політики

самодержавства полягала в тому, щоб звести нанівещь економічну стабільність польської меншини шляхом відбирання у її заможних верств маєтків, господарств та зменшення польського землеволодіння в Правобережній Україні на користь російських власників й, цим самим, полегшити процес деполонізації. Проте утиски влади не увінчалися успіхом. Верхівка польської громади й на початку ХХ ст. зуміла різними шляхами і методами зберегти свою власність і лідерство в економіці, особливо в сільському господарстві регіону, й забезпечити сталість та міцні позиції своєї меншини.

Третій розділ дисертації **„Поляки в громадсько-політичному житті Правобережної України (1890-1904 рр.)”** присвячено аналізу участі польської громади у політичному і громадському житті регіону.

У підрозділі 3.1. *„Участь поляків у діяльності легальних організацій і товариств”* розглянуто напрями за якими представники польської меншини брали участь в легальних організаціях і товариствах. Зокрема, відсутність можливості у 1890-ті – по 1905 рр. мати власні легальні економічні, освітні, політичні, культурні та іншого профілю об'єднання, організації та партії викликала нагальну потребу польської меншини Правобережної України максимально для власних потреб скористатися діяльністю дозволених російською владою сільськогосподарських, промислових, ремісничих, кооперативних та інших товариств, що засновувалися в цей період. Польська громада мала достатню кількість високоосвічених фахівців у різних галузях економіки й опікувалася тим, щоб ефективно через ці організації залучити свої латифундії, середні і дрібні господарства та підприємства до ринкових потреб і, отже, зберегти свої панівні позиції не тільки в економіці, але й в суспільних відносинах України, зрештою, забезпечити подальше автономне існування своєї громади.

У підрозділі 3.2. *„Представники польської меншини в суспільно-політичному опозиційному русі проти самодержавного режиму”* розглянуто участь польського населення в опозиційному і революційному русі. Польська меншина не могла стояти осторонь від суспільно-політичних та революційних процесів, які відбувалися в досліджуваній період у Російській імперії, зокрема в Правобережній Україні та Королівстві Польському. Не маючи змоги легально реалізувати свої ідейно-політичні дії, позиції, погляди, які структурували місцеве польське населення, його табори та угруповання взяли участь у діяльності існуючих, створенні нових, у тому числі власних, конспіративних організацій, товариств, партій різного ідеологічного спрямування. Під впливом наростаючої з початку 90-х рр. ХХ ст. соціально-економічної та політичної кризи в імперії, поширення марксизму, розвитку українського і польського визвольних рухів представники трудящих та прогресивної інтелігенції, особливо студентської та учнівської молоді польської меншини Правобережжя взяли активну участь у розбудові соціалістичного та соціал-демократичного руху в регіоні. Натомість консервативні кола польської меншини прагнули звести боротьбу проти царизму до ізоляції поляків від загального революційного руху і обмежити її лише завданням боротьби за незалежність Польщі.

Четвертий розділі дисертації **„Участь поляків у суспільно-політичному та революційному процесах Київщини, Волині і Поділля (1905–1914 рр.)”** присвячено аналізу та участі польської меншини в подіях революції 1905–1907 рр. в регіоні та наслідкам цієї боротьби після завершення революції і до початку Першої світової війни.

У підрозділі 4.1. *„Поляки в революційних подіях 1905-1907 рр.”* висвітлено події революції 1905-1907 рр. в регіоні, які стали відвертим виявом усіх соціально-економічних і політичних напружень та протиріч, які були притаманні для самодержавного режиму в Російській імперії, та відповідно яскраво продемонстрували усі такі проблеми і конфлікти, що давно вже визріли в житті польської меншини Правобережжя. З одного боку, аристократичні і заможні кола цієї громади стали об’єктом революції, тобто проти їх станових привілеїв та експлуаторської сутності рішуче виступили низи польського населення і, головним чином, українське селянство, і тільки угодовська політика верхів та репресивні заходи царизму зуміли врятувати їх від розправи і дозволили ще на десять наступних років зберегти їх статус, багатства та власність.

Радикально налаштовані трудові верстви і молодь польської меншини взяли діяльну участь у подіях революції 1905-1907 рр. на боці повсталого українського народу проти самодержавства. Місцеві поляки були присутні на всіх акціях протесту (страйки, мітинги, маніфестації) та барикадах, мали своїх представників у всіх революційних партіях, організаціях і рухах, що керували боротьбою мас в Україні, й без різниці національностей спільно прагнули повалити царат, домогтися демократизації й свобод в суспільстві, розділили чашу політичних репресій з боку режиму і, таким чином, стали прикладом українсько-польської співпраці та боротьби.

У підрозділі 4.2. *„Польська періодика – виразник громадсько-політичного життя національної меншини”* встановлено, що польська періодика відіграла вирішальні роль у формуванні громадсько-політичної думки польського населення регіону. Доведено, що преса і публіцистика чинили великий вплив на суспільно-політичний і культурний розвиток поляків регіону. Польські газети, часописи, брошури виходили великими накладками і, незважаючи на цензуру, доносили до населення провідні ідеї сучасності, чимало періодичних видань вміщували літографії та фотографії, що збільшувало їх поширення.

За своєю спрямованістю, польську пресу можна поділити на такі основні групи: соціалістичні видання; суспільно-політичні, економічні і літературні часописи; мистецько-літературна і католицька періодика. Така кількість періодики, що заповонила Правобережну Україну у 1906-1914 рр., стала свідченням активізації місцевої польської громади та поляризації в її середовищі різних громадських і політичних сил, рухів та партій.

У підрозділі 4.3. *„Польська меншина напередодні Першої світової війни (1907-1914 рр.)”* з’ясовано, що поразка революції 1905-1907 рр. та роки політичної реакції не зупинили участі поляків Правобережжя в опозиційному русі та в легальних формах боротьби з самодержавством за свої права. Проте на відміну від того, що в роки революції осередки польських соціалістичних

партій СДКПіЛ та ППС та численні громадсько-політичні організації співпрацювали і навіть структурно входили до складу революційних організацій (РСДРП, УСДРП, соціал-революціонерів та ін.), то в період реакції спостерігається перехід польської меншини Правобережжя на консервативні позиції, до зведення опозиційності лише до завдань польського визвольного руху, сподівання на європейську війну, яка б установила або польську автономію на Правобережжі, або приєднала б цей регіон до незалежної Польщі. Разом з тим, представники інтелігенції, робітники, селяни, службовці, які не поділяли позицій правого табору своєї меншини, сповідували марксистські соціалістичні ідеї, разом з українцями, росіянами та іншими брали активну участь у боротьбі проти самодержавства, за свободу і землю напередодні, в період революції 1905-1907 рр. та після неї.

У **висновках** сформульовано загальні результати дослідження та викладено основні положення дисертаційної роботи, які виносяться на захист:

1. Історіографічний поступ досліджуваної проблеми в Україні та за рубежом пройшов етапи накопичення і формування історичних знань (90-ті рр. XIX – поч. XX ст.), становлення й розвитку (20-ті – 80-ті рр. XX ст.) та шлях здобуття наукових узагальнень (90-ті рр. XX – поч. XXI ст.) й, таким чином, заклав фундамент на далеку перспективу вивчення всього комплексу життя польської меншини в Правобережній Україні у 1890-1914 рр. З'ясовано, що хоча за понад століття розвитку було накопичено чимало наукових праць з означеної теми в історії України, проте й досі ця наукова спадщина потребує поглибленого дослідження та сучасного осмислення і узагальнення в історичній науці.

Джерельну базу дисертаційної роботи, яка забезпечила наукову новизну дослідження та отримання наукових результатів, склав опрацьований автором корпус документів і матеріалів фондів ЦДІА України у м. Києві, Державних архівів Вінницької, Житомирської та Хмельницької областей, Державного архіву Російської Федерації у Москві, численні опубліковані збірки документів, у тому числі законодавчих і нормативно-правових, мемуарів учасників і свідків тогочасних подій і періодика. Здебільшого архівні документи вводяться до наукового обігу вперше.

2. Встановлено, що польська національна меншина Правобережної України впродовж кінця XIX – початку XX ст. пройшла в економічному і суспільно-політичному житті такі основні періоди: 1) 1890-1904 рр. – етап, під час якого продовжується політика царизму деполонізації, витіснення польських землевласників на користь російських та інші репресії (заборона польської мови, освіти, науки і культури). 2) 1905-1907 рр. – етап, коли польське населення в роки революції в Україні виборолло ліквідацію основних заборон самодержавства проти меншини і здобуло право для неї на своє існування та демократичні свободи. Це дозволило верхівці та заможним колам зберегти свої позиції в соціально-економічному житті регіону. 3) 1907-1914 рр. – етап, коли російська влада знову повернулася до політики репресій стосовно національної меншини та обмеження її завоювань під час революції, що призвело до її прагнення вирішити свої проблеми за рахунок європейської війни чи визвольної боротьби за незалежність Польщі.

3. З'ясовано, що в досліджуваній період у демографічному плані польська меншина зростала уповільнено і за своєю кількістю впродовж XIX – на початку XX ст. залишалась в основному сталою і складала в Правобережній Україні близько 6-ти відсотків відносно українського населення. У цей час поглибилася соціальна диференціація в середині національної меншини, в якій чисельно переважали низи (селяни, однодвірці, робітники, службовці, міщани та ін.), відверту меншість (близько 22 тис. осіб) становили заможні кола (аристократія, поміщики, середні прошарки дворян (шляхти). Попри репресії царизму до 1914 р. основний земельний фонд регіону продовжував знаходитися в руках верхівки польської меншини (магнатів та шляхти), що загострювало соціальні відносини між польськими поміщиками та українським селянством.

4. Обґрунтовано, що в 90-ті рр. XX ст. – до початку 1905 р. польська меншина Правобережної України не мала власних легальних громадсько-політичних, економічних, культурних й освітніх установ, організацій, товариств, видавництв та друкованих органів, що було наслідком політики деполонізації стосовно неї з боку російського самодержавства. Натомість представники польської громади активно вступали і, почасти, захоплювали лідерство в діючих у регіоні дозволених владою сільськогосподарських, кооперативних, наукових і культурних таких інституцій й успішно використовували їх для самоутвердження меншини, збереження свого впливу на суспільно-політичне та економічне життя у Правобережній Україні. З іншого боку, через ці інституції поляки мали змогу дівіше інтегрувати в суспільні та ринкові відносини, долати існуючі міжнаціональні бар'єри.

5. Доведено, що не маючи змоги відкрито легалізувати самостійну громадсько-політичну діяльність, у 1890-ті-1904 рр. польська меншина Правобережжя, ігноруючи заборони і репресії з боку влади, стала на шлях організації та поширення в регіоні опозиційного самодержавству конспіративного руху, тобто фундації і розбудови нелегальних польських партій, товариств, об'єднань, земляцтв. Ці таємні утворення структуризувалися за ідейно-політичними засадами та вимогами на складові, по-перше, польського національно-визвольного, по-друге, соціалістичного і соціал-демократичного рухів, по-третє, в освітньо-культурній та духовній царині. Участь представників меншини у польських, російських та українських соціалістичних та соціал-демократичних партіях та організаціях призводило до міжнаціонального єднання революційних сил проти самодержавного режиму, руйнувало її сепаратистські тенденції, ріднило з українським народом.

6. З'ясовано, що в роки революції 1905-1907 рр. польська меншина, з одного боку, була об'єктом боротьби польських та українських трудящих (селян, робітників, інтелігенції), спрямованої проти її поміщиків, підприємців та інших визискувачів, а з другого, - всупереч прагнення її верхівки та консервативних кіл ізолювати поляків від революції і звести боротьбу тільки за вузьконаціональні інтереси та збереження станових привілеїв. У своїй масі поляки підтримали спільну боротьбу народів проти устоїв імперського режиму, взяли активну участь у мітингах, страйках, демонстраціях та збройних битвах у ході революції, поповнювали лави соціал-демократичних та інших лівих партій,

розділили долю революціонерів, що й забезпечило успіхи меншини у демократичних завоюваннях.

7. Встановлено, що визначальну роль і значення в громадсько-політичному житті польської меншини Правобережної України досліджуваного періоду відігравав молодіжний рух, який утворив у гімназіях та училищах різні типи нелегальних гуртків, а у вищих навчальних закладах таємні товариства і організації: «земляцтва», «корпорації», «полонії», «філареції», «освята» та інші, які були тісно зв'язані між собою і де проходила їх структуризація, формувалися діячі і подвижники соціал-демократичного, культурно-освітнього та національно-визвольного рухів. Саме молодіжні організації у 1905 р. спільно закликали польську меншину України рішуче підтримати і взяти активну участь у революційних подіях на боці трудящих, що повстали проти самодержавства й тим самим зірвали плани її консервативної верхівки на угодовство з імперським режимом.

8. З'ясовано, що польська меншина регіону вперше за часів перебування в складі Російської імперії сповна використала завоювання революції 1905 р. у своїх етнічних інтересах і заснувала найбільшу кількість з-поміж інших національних меншин власних періодичних видань, які відіграли вагомую роль у консолідації польського населення і стала виявом усіх суспільно-політичних протиріч в його середовищі.

9. Активна участь поляків України у революції 1905-1907 рр. дала можливість їм завоювати демократичні права і свободи, призупинити економічні і політичні репресії та політику деполонізації російським самодержавством, яка здійснювалася цілеспрямовано після поразки польського повстання 1863 р., легалізувати в регіоні свої партії та товариства, польську освіту, культуру, розбудовувати римо-католицьку церкву, здобути змогу масово видавати власні газети, журнали, бюлетені, навчальну та художню літературу, отримати фракції і представництва у I – IV Державних думах Росії тощо й, таким чином, стабілізувати позиції та утвердити свою меншину на Правобережжі.

10. У період після поразки революції 1905-1907 рр. та напередодні Першої світової війни російська влада прагнула повернутися до політики репресій та деполонізації польського населення в Правобережній Україні, відновивши переслідування легальних політичних партій і організацій, загнавши знову в підпілля польську освіту та здійснюючи інші обмеження та заборони. Такі дії, ослаблення позицій революційних партій, громадських організацій і товариств призвели до поступового переходу місцевої польської меншини в бік консерватизму, до самоізоляції від українського суспільства, на підтримку правих політичних сил у регіоні.

Зроблені в дисертації висновки є актуальними, оскільки осмислення досвіду українсько-польської співпраці упродовж кінця XIX – початку XX ст. дає змогу виділити як негативні, так і позитивні аспекти міжнаціонального спілкування в умовах дедалі сильнішого прагнення України до повномасштабної участі в сьогodenних європейських інтеграційних процесах.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

Публікації у наукових фахових виданнях та виданнях, уведених до міжнародних наукометричних баз:

1. Оліпер С. І. Боротьба за збереження польської освіти на Поділлі у другій половині XIX – на початку XX ст. / С. І. Оліпер // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол. : А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Вип. 7: На пошану академіка П. Т. Тронька (до 100-річчя від дня народження). – С. 445-454.

2. Оліпер С. І. Дослідник історії і етнології Правобережної і Західної України О.М. Прусевич / С. І. Оліпер // Питання історії України: Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / [редкол.: Баженов Л. В., Добржанський О. В. (наук. ред.), Ботушанський В. М. (заст. наук. ред.) та ін.]. – Чернівці [Б.в.], 2014. – Т. 17. – С. 202-205.

3. Оліпер С. І. Польська періодика Правобережної України (1905–1914 рр.): між цензурою та політичними таборами / С. І. Оліпер // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць / [редкол. : О. П. Ресент (голова), О. М. Завальнюк (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2014. – Т. 21 : Присвячено 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – С. 202-213.

4. Оліпер С. І. Іван Огієнко і Леон Бялковський (епізоди співпраці обох учених) / С. І. Оліпер // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія історична та філологічна / [редкол.: С. А. Копилов (гол. ред.), В. С. Прокопчук, Л. М. Марчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. XI. – С. 109-115.

5. Оліпер С. І. Участь поляків Правобережної України у революційних подіях 1906-1907 рр. / С. І. Оліпер // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2015. – Т. 25: На пошану І. С. Винокура. – С. 399-414. (видання, уведене до міжнародної наукометричної бази – *Index Copernicus*).

Публікації, які додатково відображають результати дослідження:

1. Оліпер С. І. Історія Поділля та Південно-Східної Волині в дослідженнях польських науковців-україністів початку XX ст. / С. І. Оліпер // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 р.). – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. – С. 487-493.

2. Оліпер С. І. Поділля кінця XVIII – початку XX ст. в історичних дослідженнях Данієля Бовуа (до 75-річчя французького вченого) / С. І. Оліпер // Краєзнавець Хмельниччини : науково-краєзнавчий збірник / гол. ред. Баженов Л. В. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2014. – Вип. 6. – С. 124-128.

3. Оліпер С. І. В. К. Развадовський – співець Поділля / С. І. Оліпер // Духовні витоки Поділля : митці в історії краю. Матеріали IV всеукр. науково-практичної конф. 13 березня 2014 р. / [редкол.: Шоробура І.М. (голова), Телячий Ю.В. (заст. голови) та ін.]. – Хмельницький: Вид-во Хмельниц. гум.-пед. академії, 2014. – С. 345-347.

Анотація

Оліпер С. І. Громадсько-політичне життя польської меншини Правобережної України 90-х рр. XIX – на початку XX століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2016.

У дисертації вперше, на прикладі окремого регіону – Правобережної України, комплексно досліджено і узагальнено соціально-економічне та громадсько-політичне становище польської меншини 90-х рр. XIX – початку XX ст.

На дисертаційному рівні проаналізовано соціально-економічне становище польської громади регіону в умовах репресивної політики російського царату, участь поляків у дозволенних владою сільськогосподарських, кооперативних, наукових і культурних інституціях, як засобу утвердження та збереження впливу меншини в суспільному та економічному житті Правобережної України. Досліджено процес формування і діяльність у 1890-1904 рр. польських нелегальних громадсько-політичних рухів (польських організацій, товариств, земляцтв) та визначено їх ідейні засади; розглянуто участь поляків у революційних подіях 1905-1907 рр.; окреслено основні соціально-економічні і політичні здобутки польської меншини в революції 1905-1907 рр. та місце і роль польської періодики 1905-1914 рр. в суспільно-політичному житті регіону, з'ясовано громадсько-політичну діяльність польської громади напередодні Першої світової війни.

Ключові слова: Правобережна Україна, польська меншина, громадсько-політичне життя, громадсько-політичні рухи, політика деполонізації.

Аннотация

Олипер С. И. Общественно-политическая жизнь польского меньшинства Правобережной Украины 90-х гг. XIX – начала XX века. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко. – Каменец-Подольский, 2016.

В диссертации впервые, на примере отдельного региона – Правобережной Украины, комплексно исследованы и обобщены тенденции социально-экономического и общественно-политического развития польского меньшинства 90-х гг. XIX – начала XX вв.

На уровне диссертационного исследования проанализировано социально-экономическое состояние польской общины региона в условиях репрессивной политики русского правительства, участие поляков в разрешенных властью сельскохозяйственных, кооперативных, научных и культурных институциях, как средствах утверждения и сохранения влияния меньшинства в общественной и экономической жизни Правобережной Украины. Исследован процесс формирования и деятельности в 1890-1904 гг. польских нелегальных общественно-политических движений (польских организаций, товариществ, землячеств), определены их идейные основы; рассмотрено участие поляков в революционных движениях 1905-1907 гг.; очерчены основные социально-экономические и политические завоевания польского меньшинства в революции 1905-1907 гг., а также место и роль польской периодики 1905-1914 гг. в общественно-политической жизни региона, выяснена общественно-политическая деятельность польской общины накануне Первой мировой войны.

Ключевые слова: Правобережная Украина, польское меньшинство, общественно-политическая жизнь, общественно-политические движения, политика деполонизации.

Summary

Oliper S.I. Socio-political life of the Polish minority of Right-Bank Ukraine at 90's XIX - early XX century. - Manuscript.

Dissertation for obtaining a candidate's degree of historical sciences, specialty 07.00.01 – history of Ukraine. – Ivan Ohienko Kamianets-Podilsky National University. – Kamianets-Podilsky, 2016.

In the dissertation, for the first time, on the example of a region - Right Bank Ukraine, comprehensively researched and summarized the socio-economic and social and political situation of the Polish minority 90's XIX - early XX century.

The research deeply analyzes the problems of historiography and source framework of laws, regulations and programs of work Ukrainian, Polish and other foreign historians of the late XIX - early XXI century, devoted to aspects of public and political life of the Polish minority in Ukraine of appointed chronological limits. Under introduced to the scientific circulation archival sources significantly expanded evidence base and life of the Polish minority singled stages of formation and activities Polish community and its institutions in the region.

At the thesis level studied the socio-economic situation of Polish community in the region under the repressive policy of the Russian kings, participated in the Polish authorities permitted agricultural, cooperative, scientific and cultural institutions as a means of strengthening and preservation of minority influence in social and economic life of Right-Bank Ukraine, studied the formation and activity in 1890 - 1904 Polish irregular social and political movements (Polish Organizations, companies, and communities) and defined their ideological foundations; considered Polish participation in the revolutionary events of 1905-1907 in Ukraine; identified major socio-economic and political achievements of the Polish minority in Revolution of 1905-1907 and the place and role of Polish in periodicals of 1905-1914, published in

Right-Bank Ukraine in political life of region, found social and political activities of the Polish community before World War.

At the level of the requirements of modern historical science studied ethnic Russian autocracy and restrictions on social and depolonization of economic, social and political life of the Polish minority Ukraine, Polish participation in political parties, companies, organizations, associations and fraternity, acting on the Right Bank, their place and role in the socio and political life of the region; defined periods of Polish community and its institutions in the region, in particular, the first covering the years 1890-1904, as time consolidation of the community in opposition to Russian autocracy, participation their representatives in the development of socialist and national-patriotic movements, the second - the participation of Poles in the revolutionary events of 1905-1907; third - 1907-1914 - The continuation and strengthening of policies depolonization in Polish community of national-patriotic sentiments.

Decisive role and importance in social and political life of the Polish Minority of Right-Bank Ukraine study period played youth movement that formed in high schools and colleges various types of illegal groups, and in higher education and secret societies of "Brotherhood", "Corporation", "Polonies", "filaretions" "Sanctify" and others who were closely linked. That youth organizations "Corporation", "Polonia" and others in 1905 co-called Polish minority of Ukraine strongly support and take an active part in the revolutionary events on the side of the workers, who revolted against autocracy and thereby disrupted the plans of Conservative elite to compromise with imperial regime.

The Polish minority in the region for the first time of stay composed in Empire used the full gains of the revolution in 1905 in their ethnic interests and established the largest number among other own minority periodicals, which played a significant role of the consolidation of the Polish population and was the expression of all social and political contradictions in their environment.

Active participation of Poles in Ukraine of 1905-1907 revolution gave the opportunity to win their democratic rights and freedoms, suspended economic and political repression and a policy depolonization by Russian autocracy, which was carried out deliberately after defeat Polish uprising in 1863, to legalize their parties in the region and society, Polish education, culture, build the Roman Catholic Church, gain able to massively issue their own newspapers, magazines, bulletins, training and fiction, faction and get representation in I - IV State Governments of others and thus stabilize their position and establish minority on the Right Bank.

However, after the defeat of the revolution of 1905-1907 and eve of I World War Russian authorities sought to return to politics repression and depolonization of Polish population in Right-Bank Ukraine, restoring the legal persecution of political parties and organizations, driven back underground Polish education and exercise and other restrictions and bans. Such repressive actions and weakening the revolutionary parties and NGOs have led to a gradual shift of the local Polish minority towards conservatism and support of right-wing political forces in the region.

Keywords: Right-Bank Ukraine, the Polish minority, citizenry political life, social and political movements, politics of depolonization.

Підписано до друку 18.05.2016.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Обл.-вид. арк. 0,9.
Ум. друк.арк. 0,9 Тираж 100 прим. Зам. № 16-03-02.
Віддруковано з оригіналів.

Друк П.П. Зволейко Д.Г.
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Кн. Коріатовичів, 9б; тел. (03849) 30620
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
від 31.08.2005 р. серія Д № 2276

